

glasovi u grotlu noći

(sa probe pozorišnog komada iz života lazara kostića)

milenko pajić

LICA

Lazar Kostić
(1841—1910), pesnik
dr Radivoj Simonović
(1858—1950)
Antonije Hadžić
(1831—1916)
Mladen Leskovac
(1904—1990)
i ostali

I

Leskovac: Kako je stvarno izgledao Kostićev dnevnik?
Simonović (*teško bolestan, ali još uvek sa onim svojim dobrim osmejom, lukavo gleda preko naočara, i čuti*): ...
Leskovac: Zašto ste uništili neke delove? kako ste odredili šta treba uništiti a šta sačuvati? Da li je ovo što je sačuvano samo neznatan delić nekadašnje obimnije celine?
Simonović (*i dalje čuti*): ...
Leskovac: Zar ste se plašili da će to neko zloupotrebiti?
Čemu takva zebnja? Vi ste, u stvari, falsifikovali našu književnu istoriju?
Simonović: To su vam rasplinute beleške, detalji, nečitke zvrjlotine. To ne spada u književnost. Ja sam sve te snohvatice uništio, da ne bi kogod još i o tome raspravu pisao!
Leskovac: Moja generacija će vašu prećutnu zabranu možda i poštovati, ali šta će biti kroz sto godina?
Pajić: Biće svega i svačega. Neko će se drznuti, posegnuće za perom, ko zna šta će biti?

SVEČANI GOVOR

24. novembra 1899. godine, u sali Matice srpske u Novom Sadu, održana je svečana sednica povodom pedeset godina Zmajevog pevanja. Tom prilikom predavanje na temu »Borba između zmaja i slavuja u Zmajevoj poeziji« održao je gospodin Lazar Kostić, pesnik. Pored odabrane publike, prisutni su bili: Zmajeva braća i ostala rodbina, članovi književnog odeljenja Matice srpske, predsednik Matice Antonije Hadžić, sekretar Milan Savić, Iguman Zmejanović, i mnogi drugi. Sam slavljениk, Jovan Jovanović Zmaj, nije bio prisutan zbog bolesti.

Kostić (godinu dana pre): Napravio sam koncept, skelet govora o Zmaju. Neću ništa napisati. Mislim da govorim napamet.

Kostić (mesec dana pre): Nisam se detaljnije pripremao. O Zmajevoj poeziji znam toliko mnogo i mogu da sudim sa takvom sigurnošću da mi posebna priprema sigurno nije potrebna. Pribeležio sam samo nekoliko pesama o kojima ću govoriti, a šta ću govoriti to držim u glavi.

SVEČANI GOVOR (prema novinskom izveštaju): Ceo govor trajao je 26 minuta. Oko 10 minuta trajalo je čitanje pesama. Šest minuta potrošeno je na krivljenje, ačenje, maženje i prelistavanje. Deset minuta ostalo je na ocenu Zmajevog života i rada.

Predsednik Hadžić (ledenim glasom): Gospodine Kostiću, zahvaljujem vam na improvizaciji!

Kostić (kasnije, u jednom pismu): Bio sam smetnuo s uma da gotovo dvadeset godina nisam nigde javno govorio. Osim toga, improvizacija je zgodna za neosetljivog čoveka. ... Čim sam se spleo tražeći pojedine pesme po Pevaniji i osetio da gubim vezu sa publikom — neki su se već počeli i smeјati mojoj nespretnosti. Ja sam, još većma zbunjen, rešio da nadvoje — natroje svršim svoj govor i to baš u onom delu u kome sam počeo razvijati tezu o Zmaju u Zmajevoj poeziji.

Kostić (još kasnije): Imao sam mnogo nevolja zbog svog govora o Zmaju. Niko nije hteo ni da čuje za moju proširenu verziju govora, a tekst je već imao oko sto strana. Zato sam, na kraju, rešio da štampam o svom trošku tu knjigu o Zmaju. Prilikom štampanja nisam prestajao da dopunjavam i proširujem rukopis, pa je knjiga dosegla punih 453 stranice.

SVEČANI GOVOR (prema knjizi iz 1902. godine): Na jednom mestu pesnik iznosi pravi razlog zašto se nazvao »Zmajem«, onaj koji ga je nagonio da predugojači svoju narav, da zatomi svu dobrotu, mekost, milost i pitominu svoga srca, pa da postane i dušom i srcem — zmaj:

Pa sad vilo, slavuj slavuj,
A ti, rode, znaj,
Neću više da sam slavuj,
Moram biti zmaj!

Ali, nemojte se uplašiti. Još nije slavuj sasvim poginuo. Čim se našao u velikoj pećini zmajevih čeljusti, slavuj se sakrije u šupljinu jednog zuba i tu se šćučuri i skrasi. ... A kad zmaj zaspi, pa kad u snu zine, jer sanja da nekoga guta, to uvreba naš slavić, pa šmugne napolje, na slobodu, u tihu, hladovitu noć, pa stane pevati, pevati, bože mili, tako se raspeva, tako milo, tako divno, da ga ni čitavo jato običnih slavuja ne bi moglo natpevati. ... Ali, retki su, na žalost, trenuci kad zmaj zaspi. A dok je budan, peva on. Gruva, grmi mnoge političke, sasvim neuspele pesme. ...

Kostić (na jednom posebnom listiću iz Dnevnika): ... Tada podigem glavu da osmotrim bolje prisutnu, slavnu, novosadsku publiku i da proverim utisak koji sam na nju ostavio ovim poređenjem Zmaja pesnika sa zmajem, čudovištem do koga sam mnogo držao. ... Pogledam bolje, kad imam šta i videti: u zadnjem redu Ona, baš Ona — Lenora! Njen pogled, njen osmeh, njen šešir, sve njeno. ... Ja tu, istog trena, zane-mim. ... A bila je obučena sjajno i bila je lepa, lepa kao nikad pre. U nekoj ekstravagantnoj haljini, sva u belom, sva u čipkama i volanima, onako kako mogu da se obuku i spremne bogataške mezimice, pa i više od toga. ... Izgubim se, stanem, božem, prelistavati Pevaniju i tražiti koju Zmajevu pesmu, a niti vidim knjigu, niti više znam šta radim. Pred očima mi samo Ona, pa Ona. ... Šta sad da radim?! Otkud Ona ovde?! Umrila pre četiri godine, skoro u ovaj dan! Da nije nešto ljuta na mene?! Tek je par noći prošlo, a da je nisam sanjao. ... Rešim da skratim svoj govor i da onda proverim da li je to stvarno Ona, ali već sam potpuno smeten, zbunjen, izgubljen. ...

Kostić (prema knjizi iz 1902. godine): ... A sad, ela, da vidimo, upravo da čujemo, kako se zmaj brka u slavujev posao, kako se nadmeće, kako se natpevava sa slavujem. ... Davno se on počeo nametati slavuju, ulaziti mi u reč, buniti, prekidati i »popravlјati« slavujemo priželjkivanje. ... ali, ni to još nije sve! »Zmaj« kadšto hoće i da sasvim zameni slavuju, osobito tamo gde je slavuj malo slabiji. ... A šta je to, zapitaćete se, što bi slavuju bilo tako teško postići, što mu je tako mučno da priželi svojim priželjkivanjem? To je potpuni sastavak svog ženskog ideala i prikaz tog ideala u punoj, savršenoj slici. ...

Kostić (u Dnevniku): ... Učini mi se da me nešto tače po kosi. Osvrnem se, kad lenora, znao sam da je Ona, slutio sam, a i tako je zamirisalo na ružu da više nisam mogao pogrešiti. Zamislite: prišla mi je iza leđa i igra se mojom kosom! Dira me ispod pazuha, golica dahom po ušima. ... Nju očigledno u sali niko ne vidi i ne čuje, nego samo ja, a ja srećan što je sa mnom, ljubi me u vrat, izvlači kravatu i raspušuje košulju, a ja, više ne znam kako da završim govor pred tolikim ozbiljnim ljudima. ... Toliko je zločesta, golica me i zasmehava, zatvara mi već otvorenu knjugu, meša listove i cedulje podsetnika. ... Evo je sad, neće valjda, čučnula je pod krilo govornice i ustremila se na mene. ... tako da. ... mi misli. ... Lenora, nemoj, molim te! Lenora, sačekaj samo čas. ...

Kostić (po knjizi o Zmaju): ... A ti pevaj kako ti je Bog dao. Tvoj ideal sastavićemo već mi sami, to je posao pesnika druge vrste, dramaturga i pripovedača, iz tvojih pesama, imamo iz čega. ... Lenora, prestani, molim te! Ne to, ne ovde, ne sada, Lenora! Ne luduj, Lenora. ... Šta je to? To je smesa, to je zbrka, to je haos. Duševni haos, haotično stanje duše. Haos je maglovito stanje vasiona pre nego što je stvoren svet, bez razuma, bez oblika. A što nema forme, ne može biti ni lepo. ... Vilo moja, kućo moja. ...

Pesnik više ne može da razabere lica svoje ljube od lica svoje majke. ... To je haos, a haos nema oblika, nema lepote. ... Lenora, više ne znam šta govorim, počeo sam da se ponavlјam, pusti me, kad ti kažem. ... Iz haosa je ipak nastao svet. Ali samo ga je Bog mogao stvoriti iz bezobličja — oblik, iz haosa — svet. ... Lenora, ljubavi, dušo moja, srećo moja. ... Ne znam šta će reći Snohvatice. Ali, čini mi se da bi ta pesma mogla biti kako neka mreža u koju se hvataju snovi, te male, lepršave, duševne ptice, te čas nerazabrane, maglovite, razlivene, a čas opet kao na javi razgovetne slike. ... Ne odlazi, Lenora, kuda ćeš? Ne sada kada je najlepše. ... Nuto mene, šta ja govorim? Zar vam ne rekoh otoić da smo se već dosta pozabavili oko slavuja? ... I njegova milopojka. ... Te ako nećemo da se očemerimo. ... ovaj, da se očemerimo. ... Očemerih se ja, načisto. ...

Kostić (kasnije, u nekom pismu): Moji odnosi sa Zmajem prolazili su kroz razna doba, ali nikako nisu bili prisni. A kako je vreme odmicalo, postajali su sve gori i gori. Sve do stanja netrpeljivosti i zaoštrenosti. Ja sam uvek poštovao Zmaja i divio se njegovom talentu. Ne bih se inače poduhvatio pisanja tolike knjižurine, da su mi pričine bile isključivo zle i mračne. Nikada nisam uspeo da u ovo ubedim i Zmaja. Svečani govor i knjiga nisu bili nikakav napad niti pamflet. Bez loših namera slao sam mu tek odštampane tabake svoje knjige. Žurio sam, znajući da je na smrt bolestan, da ga uverim šta će od njegove poezije ostati za većita vremena, a šta će se brzo zaboraviti. Zmaj me nije razumeo. Niko me nije razumeo. ...

Zmaj (u pismu upućenom Kostiću): Sram te bilo, jadni jadničel! ...
Leskovac (odmahajući rukom): Imao sam sva ta dokumenta. Ali, ja namerno ne ulazim do kraja u njihovu tako privlačnu interpretaciju.
Leskovac (rezignirano): Dokumenta valja obuzdati.

Leskovac (uzdržano, skoro ledeno, previše pazeći na pozu naučne uglađenosti koja se, kod njega, graniči i meša sa nadmenošću): Između redova jednoga podatka uvek se može pročitati više no što onde stvarno piše.

Leskovac (odlučno): Ja ništa ne izmišljam, zaista ništa. Samo pokušavam da, vrlo nespretno, istaknem podatak koji i bez moje intervencije živi, postoji i kazuje dovoljno.

Leskovac (jedanput se desilo da i Leskovac otvori svoju zgradu; to je jedna jedina, bojažljiva, smerna Leskovčeva »zagrada«, jedna jedina improvizacija; i to kakva – bolećiva, malograđanska, totalna kič-scena palanačke idile – g-din Kostić i njegova supruga u starosti – kakav promašaj! ogroman rad, proučavanje, oklevanje, predomišljanje za jednu jedinu stranicu »po svome«, po duši, uz kakve takve ali nespustane emocije; kada bih ja radio kao g-din Leskovac ne bih nikad ništa ni napisao; ja odmah idem u onom pravcu kuda me moja intuicija vodi; istražujem, stvaram – a to znači: i prepravljam i dopisujem – onako ka-

ko mi se učini da je najbolje, a ne zato što je stvarno tako bilo ili zato što Leskovac kaže da je bilo sasvim drugačije; možda je on, zaslepljen stvarnošću, prevideo neku genijalnu stilizaciju, neko čudesno sažimanje, nešto što bi i g-din Kostić samo poželeti mogao, što bi sigurnu i uradio samo da se dosetio tada, pre nas, pre g-dina Leskovca i mene): Bilo je ili je moglo biti baš ovako kako ovde izlažem. . .

REFREN

Doktor Simonović (potreseno, ne kontrolišući suze u očima): Nemajte Kostića ocrniti! Nesrećnijeg nisam sreo u životu.

NAPOMENA

Pajić (nonšalantno, nazalno, kao preko volje): Kurziv i didaskalije su moji. . .

□ □ □

u krčmi »kod srpske krvave zastave«

milenko pajić

Neke od onih noći i onih dana koje pominje u pesmi »Moja dangu-ba« (Kamo noći, kamo dani, / prozboreni, propevani, / bratovani, drugovani.../ prouzdisani, prozaklinjani...) i na drugim mestima (kao preveseljke-netrenke-terevenke), Kostić je provodio okružen čudnim, šarenim, veselim, pijanim društvom. O jednoj tipičnoj ličnosti iz tog kruga, ostalo je sasvim malo traga: »Muša, potpuno nezanimljiv čovek. Ali, jedna žena (za Kostića vrlo važna) imala je puno razumevanja i briga za njega... Kasnije se pročulo da se Muša ubio.« Za pažljivog čitaoca, ovih nekoliko podataka, datih uzgred, ali s očitim talentom, sasvim je dovoljno da rekonstruiše ceo lik. U Muši je svezana sva ljudska tragedija. I pored svoje očite ništavnosti, on je imao i stila, emocija, pa i veštine, kada je nailazio na pažnju žena (makar se radilo i o sažaljenju). Medutim, on nikada nije zaboravljao svoju promašenost i nije gubio iz vida da će svi njegovi pokušaji otimanja iz kandži usuda, biti uzaludni. Zato je sam završio svoju dramu, onako kako je najbolje znao i umeo...

Tipično mesto gde je Kostić pronalazio svoje društvo »poniženih i uvređenih« i gde je ta grupa »na dnu« čekala da se on pojavi, jeste krčma »Kod srpske krvave zastave« ili neka birtija vrlo slična ovoj. Pomenuta krčma, da kako, u počektu zvala se samo »Kod srpske zastave«, a onda je jedne posebne lude noći, neko dopisao KRVAVE između SRPSKE i ZASTAVE. Tako je krčma dobila ime po kome je postala čuvena. Publici koja je volela srbovanje, ova je promena naročito godila... Tu se lumpovalo, tugovalo, radovalo, pevalo, igralo od jutra do mraka, a onda cele noći, sve do zore. Ljudi su odlazili i dolazili, ali raspoloženje i atmosfera — to je bilo nepromenljivo.

Jedne noći u krčmi »Kod srpske krvave zastave« larma je bila naročito jaka. Banuo je, u neka doba, i gospodin Kostić, dobro raspoložen (čitaj: nakresan) i evo kako su se redali događaji i kako je (najverovatnije) tekao razgovor:

Kostić (zaplićući, malko, jezikom): Gle, kakvo divno društvo! Kakva otmena gospoda! Da sam vas s lučem tražio, i skupljao, i gonio, ne bih vas bolje našao!... Koliko persona ima za stolom? (broji) Trinaest! Mora da sam se zabrojao... Opet, trinaest. Neko je ovde višak. Ko je višak? Da nisam ja višak?

Množina (uglas): Nisi, gospodine Lazare!

Kostić (prilazi Đoki Čordašu): Šta to piješ, Čordaru?

Čordar (otresito): Rakiju. Šta ću drugo do rakiju?!

Kostić: Imaš li klijenata?

Čordar: Nemam. Ja sam advokat bez klijenata.

Kostić: Mene ćeš da tužiš!

Čordar: Neću.

Kostić: Hoćeš. Kaži — hoću, da svi čuju!

Čordar: Neću... Dobro, hoću, Lazare.

Kostić: Ja ću da te uvredim, sad ću da te uvredim. Onda ćeš ti da vodiš spor protiv mene...

Čordar: Neću!

Kostić: Malopre si rekao da hoćeš, svi su čuli... Ti si, Čordare, jedan običan advokat bez klijentele.

Čordar: To je tačno. Niko me neće.

Kostić: Jesli li se uvredio?

Čordar: Nisam, što bi se vredao?

Kostić: Nisi? Zašto nisi... Onda moram... da ti prospem to piće. A možda ću i da te opusjem!... Jeli li se uvredio?

Čordar: Nisam, Lazare, kako mogu na tebe da se naljutim? Toliko smo noći probdeli, lumpovi, kockali, šta nismo radili!... I sad da se naljutim, tek tako, kad tebi padne na pamet... Ne mogu.

*

Kostić (prilazi Leptiru iz Bečkereka): I ti si, pesniče, ovde?! Što ne bežiš iz ove jazbine? Gledaj samo kakve se protuve i probisveti ovde skupljaju.

Leptir: Ja ih volim. To su moji prijatelji.

Kostić: Jeli li šta pisao skoro? Kakvu himnu, odu, sonet?

Leptir: Jesam: pišem svakog dana. Juče sam napisao jednu dramu u desetercu — »Boj na Kosovu«! Recitovao sam im celu noć... Zorom, kad je kroz moju tragediju naišla Kosovka Devojka, da vidi ranjenike i da zaklopi oči izginulima, ovde su već svi bili mrtvi pijani...

Kostić: Šta kažu prijatelji? Da li im se dopala ta tvoja pesnička tvorevina?

Leptir: Kažu da ništa ne valja, kao i do sada!

Kostić: Svaka strofa — katastrofa!

Čordar: baš tako. U pravu ste, gospodine Kostiću.

Kostić: Daj da vidim tvoju »Bitku na Kosovu«, daj papire, izvorni džepove. Ti i ja, zajedno, Leptir iz Bečkereka i Lazar Kostić, napisaćemo najbolju dramu o Kosovu. Daj da vidim šta si zapisao?

Čordar: Ne mogu.

Kostić: Zašto ne možeš?

Čordar: Nisam ništa zapisao... Nikada ništa ne pišem. Vi to znate, zar ne gospodine Kostiću?... Ne znate? To je, kad se napijem, dosadujem ovim ljudima. Uveseljavam ih, ludujem. Neko časti pićem i tako... Kad se otreznim, moji stihovi nestanu. Nigde jedne rime, nigde strofe. Sve sagori u duvanskom dimu i odleti u Noć... Jedino bi Noć mogla znati moje pesme. Kad bi slepi miševi i sove, i noćni leptiri mogli da pamte i da govore, oni bi znali jesam li ja pesnik ili nisam, i šta ja znam i šta mogu... Ovako... Ja sam samo Leptir iz Bečkereka, poeta bez poezije...

Kostić: Da sam ja ikad bio na kraj srca kao ti sada, nikada ništa ne bih napisao. Digni glavu...

Leptir (trgne se, priseća se): Jedne noći... sanjao sam da sam leptir. Leteo sam izvan domašaja užarenih svetiljki i bio zadovoljan svojom sudbinom... Onda sam se probudio i shvatio da sam Leptir iz Bečkereka. Ko sam, stvarno, ja? — pitam se od onda. Jesam li leptir koji sanja da je Leptir iz Bečkereka? Ili sam Leptir iz Bečkereka koji samo zamišlja da je ništavni, noćni leptir?

Kostić: Isti san sanjao je jedan Kinez, celih trista godina pre Hrista. Od tada — više od dva milenijuma — traje rasprava o tome šta taj san znači. Postoje li u tebi, istovremeno, dva bića? Da li si doživeo pravi preobražaj jednog bića drugo?

Leptir: Pomislih da sam poludeo... Ili da mi je to od ove jeftine rakije... A onda sam shvatio da takve snove mogu da sanjaju samo pesnici...

Kostić: Da, da, treba se baviti metafizikom! Ovo je odlična vežba. Slušaj pravo objašnjenje: u tebi su se dogodile dve nestvarne promene tvog jedinstvenog bića, sve u skladu sa Opštim prirodnim zakonom po kome su sva bića u svim svojim likovima, prividima i verzijama — Jedno.

Leptir: Činilo mi se kao da je moja duša u onom leptiru iz sna, a da ja, Leptir iz Bečkereka, ležim negde pijan, ponižen i ubljuvan, kako obično biva...

Kostić: Slažem se s tobom, kolega. Treba se baviti metafizikom!

*

Kostić (dolazi do Nika, Ciganina): A ti li si onaj Ciganin bez čemana, jel tako? Ovde niko noćas nije pri sebi, niko ceo, niko kompletan...

Niko: Ja sam, gospodine Lazare, Ciganin bez čerge.

Kostić: Gde ti je čerga, crnaniče?... ti se šališ?

Niko: Ne šalim se, na žalost, gospodine. Nisam još ni pijan...

Kostić: Kako može da se izgubi pleme, poreklo?! To bi značilo da si izgubio ceo svet, a toliki gubitak niko ne može da napravi, da podnese...

Niko: Ime mi je Niko i to sve govori. Onaj ko me je krstio najbolje je znao ko sam i šta će biti sa mnom. Zove se Niko i jesam niko! Ime mi je Niko, a prezime Ništa. Niko. Ništa iz Nedodina, eto ko sam ja, gospodine Lazare!

Kostić: Nisam sreo nesrećnijeg čoveka od tebe. Moraću da te opevam; evo, sad ću, odmah... Gazda, daj nam još jedan litar i pero i hartiju!

Niko: Izgubio sam čergu, to je cela istina. Oni su pošli da skupljaju perje po Bačkoj, a ja sedim ovde i čekam da me nađu... A oni, namerano, neće da produ ovuda, pored ovog salaša...

Kostić: Još nisam sreo srećne Cigane...